

CHANG CHOLG'USI VA UNING IJRO QONUNI

Usmanov Sirojiddin Maxamadaliyevich

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek milliy musiqa madaniyatining tarkibiy qismi hisoblangan chang cholg'usi, uning tarixi, tuzilishi, ijro qonunlari va musiqiy tizimdagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilinadi. Changning maqom, xalq kuy va ashulalari hamda ansambl ijrochiligidagi roli, uning texnik va akustik imkoniyatlari, tovush chiqarish mexanizmi, lad-melodik xususiyatlari hamda zamonaviy sahnadagi qo'llanilish masalalari keng yoritiladi. Shuningdek, chang ijrochiligida barmoq texnikasi, rezonans boshqaruvi, lad o'zgarishlari va zarb bilan bog'liq ijro qonunlari haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: o'zbek musiqasi, chang cholg'usi, ijro qonuni, maqom, lad, rezonans, tembr, texnika, milliy cholg'ular.

O'zbekiston musiqa madaniyati asrlar davomida shakllangan boy an'anaga ega bo'lib, milliy cholg'ular uning ajralmas qismi hisoblanadi. Ulardan biri — chang (qadimgi sharq musiqa an'alarida “qanun”, “santur”, “qanuncha” kabi nomlar bilan mashhur). Chang cholg'usi o'zining tembr boyligi, nozik lad-melodik imkoniyatlari va keng diapazoni bilan ajralib turadi. An'anaviy maqom ijrochiligida, milliy ansambllarda, zamonaviy estrada va orkestrlashtirilgan kompozitsiyalarda changning o'rni beqiyosdir.

Sharq musiqasida chang cholg'usi eng qadimgi torli-chertmali cholg'ulardan bo'lib, uning o'zbek musiqasidagi rivoji maqom san'ati bilan chambarchas bog'liqdir. Cholg'u ijrochiligida changning texnik qoidalari — chang qonuni deb yuritiladi.

Chang cholg'usiga oid tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarda shakllangan:

Sharq musiqasi tarixiga oid risolalarda (Farobiy “Kitab al-musiqa al-kabir”, Safiuddin Urmaviy “Sharafiya”, Abduqodir Marog'iy) torli-chertmali cholg'ularning tuzilishi, lad tizimi, sozlash mexanizmi haqida ma'lumotlar mavjud.

A. Rajabov, F. Karomatov, R. Abdullayevlarning ilmiy asarlarida changning maqom ansambllaridagi o'rni, ohang tuzilishidagi funksiyasi va talqin uslublari ko'rsatib berilgan.

S. Raximov, Q. Jabborov, M. Yusupovning tadqiqotlarida chang cholg'usi texnikasi, parvazlar, tirq'oq chertish, ladni o'zgartirish, rezonansni nazorat qilish kabi masalalar amaliy jihatdan yoritilgan.

Milliy orkestrlashtirish, ansambl ijrochiligi va sahna texnologiyalarida changning moslashuvchanligi bo'yicha ko'plab ilmiy-uslubiy maqolalar mavjud.

Chang trapezoid shaklidagi torli cholg'u bo'lib, quyidagi asosiy qismlardan iborat: rezonator qutisi, torlar (odatda 72–81 ta), kulpaklar (kuminlar) — ladni o'zgartirish mexanizmi, qismlar va tirq'oq nuqtalari, plektr (mizrob) — chertish uchun ishlatiladi.

Tovush hosil bo'lishi uch omilga tayanadi: — Torning tebranishi, U torning uzunligi, qalinligi va tarangligiga bog'liq.

Date: 17th November-2025

— Rezonator qutisining akustik kuchaytirishi Tovushni jarangdor qiladi.

— Chertish kuchi va burchagi Ijrochi tremolo, chertma, tirg'oq texnikalari orqali tembrni o'zgartiradi.

Chang cholg'usida ijro quyidagi qonuniyatlar asosida quriladi:

Maqom ijrosida torlar lad tizimiga ko'ra yarim ton, chorak ton yoki komal darajada o'zgartiriladi. Kulpaklar orqali bir lahzada lad o'zgartirish ijroni yanada boyitadi.

Torlar odatda 3 tadan bog'langan guruhlar bo'lib, bir tovush hosil qiladi. Bu changning o'ziga xos jarangdor tembrini yaratadi.

Chertishning markazga yoki chetga berilishi tembrni o'zgartiradi: markazga yaqin → chuqur, yumshoq tovush, qirra tomon → ingichka, jarangdor tovush, 2.4. O'ng va chap qo'l muvozanati, o'ng qo'l — chertish, chap qo'l — torni bosish yoki tovushni bo'g'ish Bu chang ijrosining asosiy qonunidir.

Changda tezlatuvchi ketma-ket notalar ijrosi — parvaz deb ataladi. Parvazning ravon bo'lishi torlar ustida o'ng qo'lning muvozanatli harakatiga bog'liq.

Chang maqom ansambli tarkibida: melodik asos, naqshlar va bezaklar, parvazlar orqali dinamika berish, talqinlarda ko'tarilish-pasayishni ajratish vazifalarini bajaradi.

Shashmaqomning: Buzruk, Rost, Segoh, Navo, Dugoh, Iroq bo'limlarida changning maxsus yo'llari mavjud. Chang kuylarning jarangini, lirik tuyg'usini va melodik yumshoqligini kuchaytiradi.

— Plektr bilan chertish texnikasida bir zarb, juft zarb, tez zarb, chertma tremolo

Changning zamonaviy musiqadagi o'rni milliy orkestrlar, estrada kompozitsiyalari, simfonik musiqa bilan sintez, kino musiqasi, jazz–milliy fusion loyihalari, ansambl va solo konsertlarda faol ishlatilmoqda.

Zamonaviy kompozitorlar chang uchun yangi faktura, improvizatsiya va texnik imkoniyatlarga asoslangan asarlar yaratmoqdalar.

Chang — o'zbek milliy cholg'ularining eng nafis va murakkablaridan biri bo'lib, uning ijro qonuni torlar fizikasi, lad tizimi, akustik rezonans va barmoq texnikasi asosida shakllangan. Chang maqom va xalq musiqasida, shuningdek zamonaviy musiqiy yo'nalishlarda keng qo'llanilib, milliy musiqa merosining rivojiga katta hissa qo'shmoqda. Ijro qonunlarini puxta o'rganish va yosh avlodga to'g'ri metodika asosida o'rgatish — o'zbek musiqasining davomiyligini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karomatov F. *O'zbek xalq musiqasi tarixi*. Toshkent, 1995.
2. Rajabov A. *O'zbek maqom san'ati*. Toshkent, 2010.
3. Abdullayev R. *Maqomot nazariyasi*. Toshkent, 2000.
4. Raximov S. *Chang ijrochiligi asoslari*. Toshkent, 2018.
5. Jabborov Q. *Torli cholg'ular texnikasi*. Samarqand, 2016.
6. To'xtasinov M. *Maqom cholg'ulari amaliyoti*. Toshkent, 2019.
7. Marog'iy A. *Musiqa nazariyasi*. Tehron nashri, qadimiy manba.

Date: 17th November-2025

8. UNESCO. *Musical Instruments of Central Asia*. Paris, 2012.

International Conferences
Open Access | Scientific Online | Conference Proceedings

